

NAŠE STARE SORTE USJEVA, POVRČA I CVIJEĆA (ZAPISI U ZBORNIKU ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE)

F. Šatović

Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Faculty of Agriculture University of Zagreb

SAŽETAK

Pripremljeni su skraćeni izvodi o vrstama, sortama i populacijama bilja uzgajanog na oranicama, vrtovima i cvijetnjacima krajem prošlog i početkom ovog stoljeća iz 10 krajeva Hrvatske opisani u etnografskoj građi Zbornika na narodni život i običaje. Podaci su korisni skupljačima germoplazme naših starih sorata uzgajanog bilja za Hrvatsku banu biljnih gena.

UVOD

U posljednjih 50 godina u Hrvatskoj naglo su nestajale pojedine stare sorte uzgajanog bilja sve dok oplemenjivači novih sorata nisu shvatili veliku važnost očuvanja biljnih genetskih izvora koje one sadrže. Osnivanjem Hrvatske banke biljnih gena nastoji se prikupiti, opisati i očuvati za uporabu u oplemenjivanju što više starih udomaćenih sorata i populacija.

Podataka o starim sortama (izuzevši vinovu lozu i voćke) u agronomskoj literaturi je malo a spominju se obično samo njihova loša svojstva zbog kojih ih treba napustiti.

Ipak o starim sortama ne može naći korisnih podataka u etnografskoj građi i leksikografskim djelima.

Prije stotinu godina Antun Radić je 1897. objavio Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. U poglavlju Obradivanje (obdjelavanje) zemlje su osim pitanja o priređivanju zemljišta, sisanju i obradivanju usjeva, spremanju (branju) priroda, košnji trave i spravljanju sijena i pitanja:

Što se najviše sije i sdi u vrtu, polju, vinogradu...?

Sije li se kakvo bilje od kojega se pravi vlakno?

Sadi li se cvijeće i kakvoga ima?

Kakovo se sadi voće (jabuke, kruške) i kakovih sve ima?

Pojedini opisivači narodnog života su u odgovorima na ta pitanja zabilježili ne samo koje biljke se uzgajaju nego i "vrsti, suvrsti, fele, odlike" tj. o sortama i populacijama pojedinih botaničkih vrsta.

U do sada izdanih 77 svezaka akademijnog Zbornika za narodni život i običaje (brojevi 1/1896-51/1989) tiskan je samo dio zapisane etnografske građe. Velik dio zapisa je ostao u rukopisu i čuva se kao Stara zbirka (230

rukopisa) u arhivu Odbora za narodni život i običaje HAZU. Sva ta etnografska građa sadrži i prilično podatka o stanju hrvatske poljoprivrede krajem prošlot i poečtkom ovog stoljeća pa i o uzgajanim sortama.

U desetak objavljenih etnografskih monografija ima podataka o uzgajanim vrstama, sortama i mjesnim populacijama bilja iako su i oni dosta oskudni. Obično sadrže samo naziv i tek koje gospodarsko svojstvo ili poneko obilježje sorte odnosno populacije. No i takvi podaci mogu biti od velike koristi skupljačima joi špreostalih naših starih sorti uzgajanog bilja u pojedinim krajevima Hrvatske. I tu je više podataka o sortama voćaka i vinove loza a manje o ratarskom i povrtnom bilju.

Bogoslav Šulek prikupio je iz starih rukopisa, rječnika i drugih izvora te objavio 1879. u lmeniku bilja i brojne nazive sorata uzgajanog bilja uz poneki podatak o svojstvima.

Osim toga Gospdoarski list koji izlazi od 1842. godine i drugi stručni i popularni listovi sadrže korisne podatke za skupljanje nekih naših starih još ponegdje očuvanih sorata.

Ovdje donosimo 10 skraćenih zapisa iz Zbornika za narodni život i običaje o vrstama i sortama oragničnih usjeva, povrća i cvijeća ostavljajući lokalne govore i tadašnji pravopis.

OTOK, SLAVONIJA

(opisali župnik Josip Lovretić i učitelj Bartol Jurić 1896-1898)

Najviše se sie žito (pšenica), onda kukuruz, zob i ječam, a po malo sirka (i to oko kukuruza po uvratima, da tice ne idu na kukuruz), sitne prove (proso), a za marvu i graorice doista. Svit živi od žita. Sao ako je za godina, jede sirotinja i ječmenjak i provu. (prova je kukuruzni kru i slatko.) Osim toga siju jo krompir ili ripice za kućnu porabu i za ranjenje ranjenica ili smoka., gra za sebe i za prodaju, mak za sebe, lan i konoplju. sa kukuruzom siju krompir, gra i konoplju; lan i jesenski mak sa žitom. Ne miša se to, ve se ostavi komad zemlje, na koji se posije lan i mak. Tak orade i sa krompirom i gaom u kukuruza. Nu znadu gra posijati i po kukuruzima, a tako i konoplju za sime.

Siju: 1. peršin, 2. mrkvu, 3. celer, 4. paškanat, 5. kupus, 6. kelj, 7 .kelerabu, 8. karfiol, 9. salatu, 10. porluk, 11. papriku, 12. majuran, 13. jabučice, 14. luk sijanac, 15. špinat, 16. mak, 17. sočivo, 18. grašak sitni poljski, 19. grašak krupni za svinje, 20. graoricu, 21. diteljinu, 22. sitnu provu, 23. sirak, 24. zob, 25. žito, 26. ječam, 27. raž, 28. konoplju, 29. lan, 30. rotkvu. (B. Jurić, piše da br. 3, 4, 6, 7, 8 i 12 naši ljudi ne siju.)

Sade: 1. krompir, 2. gra, 3. grašak, 4. luk bili, 5. luk rapađik, 6. luk kozjak, 7. kukuruz, 8. krastavce, 9. bundeve, 10. tikve, 11. teglice, 12. rotkvu, 13. repu, 14. ciklu, 15. dinje, 16. lubenice, 17. turkinjice i 18. breskorke; orase, šljive, breskve (breske), kajsije i grožđe. Sadi se i sve što ima rasadu: kupus, jabučice, paprika.

Rasađuju: kupus, kelj, kelerabu, karfiol, salatu, porluk, papriku, celer, majuran, jabučice, ciklu i repu: ali ovi dvi biljke rasađuju samo kad dobro ne

pronikne, pa u drugom bude prigusto, pa zaište od drugog i za nuždu nasaduje. Bolje je kad se sadi za prstom. U polju sade: kukuruz, gra, krompir i bundeve (dubleke, dumleke) po kukuruzu.

U polju siju u jesen žito, ječam i olaj. Žito i ječam siju od sv. Matije (21. rujna), pa do sv. Luke (18. listopada). Oja je najbolje sijati o sv. Bartolu.

U proliće najprije siju zbo (o sv. Matiji, 24. veljače).

Od sv. Josipa do Đurđeva siju graoricu, koju pomišaju sa zoblju. Počinju sijati ii sadii: kukuruz i krompir, al nastoje, da te poslove obave do 16. svinja. U to doba se uradi olaj i posade kukuruzi brzaci (crvei, sitni kukuruz, činkvantin).

Duvansk osime posiju u dobroj zemlji na upeki, pa kad rasada duvanska ojača, sade duvan na jakoj zemlji na korak razdaleo.

Cviće sade cure i njihove amtere i mlade snaše, koje se kite. Sade ili u maloj baščici, koja je u prasunjuili po bšči, a najviše uz stazu i po luku, jer onda bude cvit najkrupniji. Cvijeće: benedik, bosiljak (zove se i babni svit, jer ga ene liti oberu, a zimi nose u ruki u crkvu. To čine samo one ene, koje e više ne opremljaju. I mladež, kad kaje, nosi bosiljak u ruci. Kad mrtvac u kući leži, daju ukućanima bosiljak u ruke, da miriše, da ji ne omani duva od mrtvaca.), božur, breberina (cvate se svitlo žuto, sitno. Samo divojke se njom kite), carska kruna, cinija, žubar (zelenoga lista), dragoljub (žuto i crno), drimavac (prvi zimski cvit, njim se kite divojke, momci i žene, cvate se nježno bilo), fajgeli (žuto), gombice, gorocvije, gorocvit (žuto), đulašik ii tursko karanfilje, đulošik, đurđan, iskrice, jagorčina (cvate žuto, njom kite bunare na Cvitnicu), jesenak, jorgovan, kaloper (zelenoga lista, lišće nose divojke u knjigma), karamfilj, karanfilje (ima ga golog i gurmastog), konjska metvica (zelenoga lista), košutica (šumski svit, kite se divojke), lelim, lipi čoik, lipa kata, ipa žena, lugan (nose divojke u rukama, plavim šaraju jajca), ljiljan, ljubica (njom se jako malo kite, nego je beru o Uskrsu, kuvaju i u toj vodi šaraju jajca, da budu plava ko ljubice), margara, margareta, metvica (zelenoga lista, nosi se u ruki k misi, ali obično već suva, nju i mirisavku nosi i mladež u rukama u crkvu, kad se pokajno odiva), mileduv ii miloduv (korenom namažu se košnice, kad će se čelac ugrnuti), mravinjak (nose na glavama, mršav cvitak, muškatla (sitni zeleni cvate plavo; malo krupnije sabran isto cvate, okrugla lista - goli i gurmasti, crvenčasti i pose crveni, muški i ženski cvit, njegov ist mišaju med cvit, kad kite pletenicu, za polnočku ga pozlaćuju pozlatom), neteg (kite se divojke), ovčica (ii striljica je vrste karamfilja bez simena, koja se samo vriži, njom se kite divojke o Spasovu, a mlogo je sade po grobovima), pijučić (žut, a s kraja na zubrica crn; cvit sladak, pa ga dica pijuču, jer ima slatke vodice u svom plavom cvitku. To je prva prolitna rana za pčele i cvit za Cvitnicu, za bunare), pitomi neven (njim se kite divojke, a divlji sade an grobovima, a prave i vince od divljega nevena i obise u sobi na zid, pa ostane po dva miseca i cvate na zidu), plavi cvitak (nose u knjigama), potočnica, presličica (cvit za glavu, a nose je i u ruki), različje (parve vince za svinice ii sjeice na Brašančevo), razvijojla, razeda, rozet, rutvica (zeelnoga lista, list pozlaćuju i kite se o polnočki), ružice, ružmarin (zelenoga lista, za svatove najmiliji cvit. Ružmarin koji cvate, zove se ženski, a onaj drugi muški. Divojka ga mora imati na glavi, kad se drugi put navisti, jer joj ne ružmarin povežu dukate, što sujoj gosti donijeli. Ružmarinom

se kite momci nediljom, a mladoženja i svati u svatovima), sabljica, sapsara (ili sepsarovina), smiljak (negda bio najmiliji cvit, sad se njim kite samo o zornicama), sprež cvate zeleno, malko žuće već što mu je lišće. Njim kite na Cvitnicu bunare, a i divojke kite svoju pletenicu u korizmi.) sdrašce, striljica (cvate iblo i ide u plavo), sumbul (zumbul, ima plavog, crvenkastog i bilog, plavim golim kite se divojke u korizmi, a bilim i crvenčastim u uskršno doba), suvi cvitak (kite se o zornicama), šimšir (lišće pozlaćuju i kite se za polnočku, a i u svatovima kite gostima šešire), štrepa ii švalerovo oko (posve žut, ili posve crn, a sjaji se ko svila), šuškvac, trandofija, tulipan (ima ga više formi), turčinak, vijojlice, vinkovčanin creni, zelenkada (cvate se krupno žuto, kite se divojke), zimzelen /zelenoga lista), zivalo ili žabice, žalvija (zelenoga lista), žuti cvitak, žute čašice žute ljubičice.

(U bilje za nakid ubraja Lovretić gljivu Judino uo i piše: Babino uvo cvate crveno u šipragu na trulim granam. Beru ga i kite na Cvitnicu bunare.)

BRODSKI VAROŠ, SLAVONIJA
(*opisao učitelj Luka Lukić 1990-1901. godine*)

Svit sije najviše žito i kukuruz, ječam, malo manje zob, suražice još manje, a čiste raži najmanje Žito se sije samo u jesen, o Matije. Za sisanje se mora žito opčiniti na rešetio i zaplaviti plavetnjakom ili ređe zabiliti s ugastim krečom.

Zob se sije o Matiji proljetnom, a more se i do Đurđeva sijati.

Proso sije ritko. Sije se iza žita.

Kukuruz se iza žita najviše sije. Sije se potla Đurđeva pa sve do Vidova. Sije se uzajedno s dublekom i graom.

Lan svit sije, pa od njega tke tkanje. Lana ima tri fele: ranog, puznog i ozimca. Rani se sije o Blagovisti, a čupa se o Ivanju, kad su mu glavice pužutile. Puzni se lan sije o svetoj Ani, a čupa o Miolju. Ozimac se sije o Bartolovu, a čupa se o Ivanju. Sve tri fele lana cvatu plavo.

S konopljom se niko vud ne pati.

Graoricu sije njeko e njeko, to samo u proljeće.

U vrtlu se i mekotama sije i sadi krompir, kupus, kelj, gra, grašak, jabučice, mrkva, peršina, koloraba, paštrnjak, dinej, lubenice, krastavci, paprika, kopra, suvci, ren, luk, repa, rotkva i celer.

Krompir se sadi u roviće.

Kpus se sije o Filipu. Sije se sjeme rasad zvano. O Alojzije ili Trojstvu, najkašnje o Petzrovu sadi se kupus na uskopane slogove. Ima ga bile i plave fele.

Kelj je finija fela kupusa sa narezanim lišćem.

Gra rovićak se rovi po 6-7 zrna u rović, a prikaš po 2-3 zrna. Rovićaka ima crljenog, žutog, zelenog, a pritkaša ima žuti mauna i putr-fizul. Po kukuruzima se meće crni, bili, šareni, dan i noć, zeleni i žuti gra.

Grašak se meće u roviće i penje nuz pritke, pa mu se i maune jedu. On se više sadi za prodaju nego za jelo, jer vaj svit ne voli tolik onjeg, a koliko gra.

Jabučice se siju u sandučice i presađuju na slogove.

Mrkva se i peršina siju na slogove.

Koloraba se presađuje najviše med kupus i kelj.

Paštrnjak se sije rano pokraj mrkve i peršine. Sam svit baš ne mari za njega, nego ga više rad prodaje sije.

Dinje se i lubenice sadu u roviće.

Krastavci se među u toplo mjesto.

Paprika se sije u drveen škrinjice i presađuje.

Kopra se sije na uskopanom slogu ko i mrkva.

Suvci se sadu u zaklonitom mjestu. Jedu se pečeni kad je post.

Luka ima dvi fele, bilog i crljenog. Crljeni se sadi un proljeće, bili u jesen o Sv. Luke ili u proljeću do Matije. Za sađenje se kupu male glavičice: sijanac, što ga najviše Bosanci prodaju. Kod bilog luka sadi se češer, a kod crljenog cila al mala lukovica.

Repa se i rotkva među kupusom više jarka meće na roviće o Porcionke, a vadu o svetom Martinu.

Celer se sije rano u proleće. More se i prisadit. Celerov se koren meće u čorbu, i to većim talom finiji svit.

Ren se sadi rano u proljeće. On se sao u zemlju turi, ma ge bilo. Njeg taru na taraču, popure, vrelom čorbom, pa ga nako popurita jedu.

Mak se sije med drugim zeljem. Daje se djeci, dok su malena da bolje spavaje. Zrnce se meće u tisto.

Svit sadi dosta cviča, nesamo u vrtlovima i baščicama, nego ga dri i njeguje i na pendžeri. Ima dosta feli cviča; njeke fele njeguju i sadu samo u lonci na pendžeri, druge fele samo u vrtlima, a treće fele i u vrtlicima i na pendžeru. Na pendžeru u bukarama se odranjuje viojla, rezetli, muškat, fuksija i merisija; ružice i smiljak, karanfil i lize, vrbine i ruzmarin, a geko i vanilije.

U bukarama se odrenjuje vo cviče: viojla, rezetli, muškat, fuksija i merisija; ružice i smiljak, karanfil i lize, vrbine i ruzmarin, a gek oi vanilije.

Viojle ima plave, bil i crljene. Svaka od ti more biti ritka i gusta. Sjeme se vata samo od ritke, jer ga gusta ni nema. Viojle ima ljetne i zimske. Ljetna ima tanje, a zimska deblje lišće. Lišće joj je dugačko a usko, a sjeme jo jetašto i okruglo, više žučkave farbe. Ljetna se viojla sje pred Uskrs, a zimska pred Matiju. U bukare se meti do dvajestero zrnaca, pa kad izniknu i odrastu, počupaje se odviše, a po četiri struka ostavu, koja izrastu, cvatu i osmjenu se. Cvit joj je vrlo ip, osobito guste. Izraste cila kitica i to nesamo na vršku, nego i sa strana.

Rezetli ima zeleno i sitno lišće, a i cvate zelenkasto. Sadi se u rpoljeće u bukare, raste i cvate u ljetu, a u jesen se isuši. Sjeme mu je crno i oblo, ali nije tašto. rezetli se odma još iz daleka razaznaje po merisu, jer ima meris jači i bojli od drugi fela cviča.

Muškat se pelcuje u bukare u svako doba, a u bašču sam dok nema mraza. Lišće mu je šjeroko i zeleno. Lišće more bit štrikano i rupnije. Cvate crljenkasto. Muškat se sadi sao porad lišća, jer mu je cvit mali i loš.

Fuksija se pelcuje u bukare i u lonce. Ima je mlogo feli, ritki u dpli, crljeno-bili, plavi, žučkasti. Lišće joj je zeleno, s crljenkastimi pruci, a stabljika

crljenkasta. Cvit joj je objesit dol, ko zvonce. I u bašče se sadi, al samo dok ni mraz pō.

Merisija ima lišće ko i vrba, cvate se žuto, ima je ritke i guste, drži se u lonci preko zime. U vrtlu lak oozebe, pa se sije u proljeće, kad nema mraza, pa se otrfrkne, presađuje.

Ružice ima zeleno lišće, sadi se u lonci, cvate crljenmo, razne veličine; ima po seb boce. U locni se goji i preko zime, pa ne pozebe, a dura više godina.

Smiljak cvate samo žuto. Lišće i stablo jesu blidi. Lišće je u smiljka sao muz zemlju, a gor je stabalce golo. Vo je suvo cvće, koje ne poveni, a farbaje ga da bude crljen. Otranjuje se samo u bukarama, vrlo ritko u baščama.

Karanfil, što se u bukara sadi, obično je gusti. lišće miu je tanko i usko, a cvate bilo, crljeno, šareno. U baščama ga ima razne fele, pa i ritkog i gustog. Karanfil ima lip meris, pa ga svit volje.

Lize su razne farbe, ima i bili, pomišani, crljeni i bjelotrepi. Lišće im je šjeroko i zeleno. Narastu dosta velike, pa se ni nesiju nego pelcuju. Cvatu dosta lipo, pa se i u crkvu nosu.

Vrbina cvate bilo, bjelotrepo, plavo, crljeno. Lišće joj je zeleno, ni jako šjeroko. I ona se pelcuje. Nema skoro nikakvog merisa, ali je lipa gledat, ko kadifa. Cvit joj je sitan, pa gust i vas je na vr'u.

Ruzmarin se sadi sao rad merisa. Neki cvatu, a neki ne će. Lišće mu je zeleno, maleno i usko, a odma je nuz grančice. On se sadi i u bašče pa i u vrtliću, ali se u jesen mora izvadt iz bašče i vrtlića pa u pivnicu na toplo donit, jerbo ga brzo ofuri mraz. Cvate bilo, a sitno. Među ga i na pendžere.

Vanilija cvate plavkasto. Lišće joj je zeleno, podobno na koprivino. Ima fin meris, a nije osobita ni u cvitu, jer je sitan, ni u lišču, jer je ko kopriva. naraste visoko, pelcuje se, pa se i u vrtliće sadi, al samo dok nema mraza.

Ostale fele cvića, što se u sobe goju, goju pojedini, a ne veliki tal. Tako geko meće kaktuse, boce i zmije na pendžere, a drugi i svit ni ne glede.

Skoro sve ve fele, što se na pendžeri držu, sadu se i siju u vrtliće i bašče. U lonci otranito cviče, koje veće naraste, ko što karanfil, vaniija, viojla, rezetli i lize, dobiju nuz se kolčić, koji se š njima sveže, da i vjetar ne polomi.

U vrtlovima, baščama, vrtličima i kraj koliba u vinogradi sadi se mlogo fela cvića. neke se fele siju i sadu rad merisa, neke porad cvita, a neke su lipe vidit. To su:

Lelija cvate bilo i žučkavo, pa se po tom i zove bila i žučkava lelija. Žulj joj je lukovica isto naka, ko i u bilog luka. Obodvi se fele sadu sam ou baščama. Lišće joj je zeleno i mekano, a usko. Pri dnu zemlje je lišće veće i malo šjerje, a pri vr'u užje i kraće. Bila lelija cvate pred Alojziju, a crlejna kašnje. Cvit im je na velikom struku.

Karanfila ima dosta fea, pa ipak najviše bjelotrepog i crljenog. Ima ga plavkastog, pa bilog, šarenog. Karanfil lipe mriše, nema sjemena, pa se pelcuje, a i žulj mu je slab. Lišće mu je usko i kraće, zelenkasto-plave farbe. Struk mu je tanak, a samo stabalce ima koljena. Cvate u ljetu i jeseni, a prek ozime ozebe.

Lipa Kata cvate crljenkasto, a i to u kasnu jesen, pa i po zime. Lišće joj je zeleno i dosta raskolito. sam cvit naraste ko ružica velik i okrugal, a stablo bude po pō fate veliko. Cvit lipo meriše, š nji se kuti, a ima žulj, ne lukovicu.

Georgin je ljetno cvieć, ima u zemlje krompirke mjesto žulja. Lišće je zeleno i veliko, a cvit velik i krupan ko šaka. Cvate različno, ponajviše šareno. rasađuje se i sadi s krompirićia, jer nema sjemena. Vo cvieće ništa ne meriše, al se goji i drži u baščama rad ljepote.

Kukurik cvate crljeno, samo po lejtju. Ima krompirke ko i georgin. Lišće mu je zeleno i poveliko i jako poraskaljano. Iz zemlje izraste stabalce, koje se na vr'u nabrbulja i iscvate. Cvit ništa ne meriše, lip je vidit, bude velik do dvi šake, kad se iscvate. Prisađuje se kukurik u jesen ili proljeće i to samo krompiriçi. One godine, kad se presadi ,ne cvate.

Ružice su budljikave. Ima i razne fele i farbe. Po formi ima najprostiji, koje se zovu mjesečke, malo finije kraditor i još finije nakalemite ružice. Mjesečke su bjelotrepe i sasvim crljene. Budu malebne. Kraditor ružice budu veće, cvatu sasvim crljeno, ne sasvim lipo, jer i' nješta pojedje. Nakalemite su ružice najbolje, ima i bili, žučkavi, crljeni, zelenkasti, crnkasti i šarenkasti.

Merisije cvatu žuto. Imaje žulj. Sjeme se sije u proljeće, a kad ponaraste, pres dñuje se. Merisija ia jako mirisan cvit, a lišće im bude zelenkasto. Iz sjemena iziraste malo stablo, oje ni cvitu podobno. To je ljetni cvit, a sadi se i u bukarama.

Paprad nema cvita, nego samo lišće. Lišće mu je zeleno i dlakavo, dobro meriše, pa se zato i sadi. Preko zime posani lišće i struk, a na proljeće opet naraste.

Zelenkad ima čisto zeleno lišće, a u zemlje lukovicu. Cvate rano u proljeću, ne posve žuto nego bjelotrepo. Lišće je dugačko i usko, pa se po zemlje položi. Sam cvit ima malo oštru duvu, pa se mlogo i ne meriše. Mloži se lukovicom, jer nema sjemena.

Iskrica cvate crljeno i bilo, pa i žuto. Ima žulj i nad zemljom razgranito stabalce. Na svakoj graničice bude u žute iskricice po više cvitova. Lišće je u obodvi fele ko lopatica, nuz zemlju užje, a pri vr'u šjerje. Iskrica cvate rano u proljeću pa do jeseni, a nema jakog merisa. Sam cvit je malo manji od krajcare i okrugal, sa mlogo lišća.

Božje drvce ima žulj, iz kog išćera u proljeću dosta šiba, koje budu i po dva pedlja velike. Na šibama ima mlogo lišća, koje je zeleno, sitno i dugoljasto. Vo cvieće pozebe, kad su jaki mrazovi, dosta, morda i odviše meriše, pa se rado drži. Ostavi li se u proljeću, po koja šiba, more izrast i po pō fate velika. Rasađuje se pelcovanjem.

Lale ima lukovicu, iz koje izraste u propleću dva listića, a emd njima cvit. Cvit bude razne farbe, žut, crljen, bjelkast, pa se sam zatvara i otvara. U lale je lišće ošjeroko, a pri vr'u užje bude i po pedalj veliko, ali je zelenkasto. Cvieće nema merisa, izgledje ko manje jajce, pa se rado sadi i goji, jer je lipo vidit.

Turski karanfil ima žulj, iz kog izrastu strukovi. Lišće je zeleno, raskolito i srednje veličine. Na vr'u stabla išćeraje cvitovi, koji su šarenkasti, crljeni i bili. Cvit je malen i sitan, nema mlogog merisa, a brbuljci su bodljikavi. U lejtju cvate vo cvieće, a u jesen usani.

Bila blažen ima žulj, iz kog izađu strukovi. Strukovi su granati, imaju i lišće, koje je srednje veličine i dosta raskoljito. Cvit je bil, a u polak žut ko i kod žabnjaka. Ima snažan meris, a cvate do kasne jeseni. Čim nastupu mrazovi, povezi i struk.

Viojla se sije, pa joj se rasada prisaduje. Ima je guste i ritke, ljetne i zimske, crljene, bile i plave. Sadi se i u lonci, ge paradu pravi. Lišće joj je zelenkasto, dugoljasto i usko. Gusta fela viojle nema sjemena, a jako j lipa vidit. U zimske je viojle lišće debelo, a u ljetne tanko. Kad već viojla jedamput iscvate, potrgaje se vršnice, pa cviče nanovo počera. Sjeme je oblo, tašto i žučkasto.

Ljubičica se sadi u jesen ili proljeće. Ima je plavkaste i čisto crne, većeg i manjeg cvita. Ima žulj, mali struk, ošjeroko, zelenkasto lišće. Ona se prisaduje, mlogo meriše i brji se među fino cviče.

Šumbečar se sije po baščama i vrtlovima. Sjeme mu je crno, sitno i puno. On ima žulj, iz kog išćeraje stabilca. Cvit mu je crljen i plavi, a vjesi dol. Lišće je zelenkasto, izrazano i najviše je pri dnu stabilca. Cviće meriše, brzo uveni i kad mraz pade, popuri ga.

Zvonca su crljena, dol objesita. Kad se postavu da stoje, podobna su Bosancu ,kad sjedi. Cvit nema merisa, al je lip vidit. Lišće je zelenkasto, vrlo veliko i poraskaljano. Zvonca ima je žuljeve, pa se š njima i mlože. Brzo uvenu, a nemaje sjemena. Cvatu cilo ljeto. Stabljika im je crljenkasta.

Meštar cavte različno: bilo, žučkasto, modro, zelenkasto, bjelotrepo. Ima žulj, iz kojeg izraste do po fate visoki struk s grančicama. Lišće je ošjeroko i rapavo. Cvit je na vr'u grančica, spočetka je manji, a potlje izraste i bude gust ko ružica. Ima sjeme, koje se sije. I najmanji mraz popuri meštar, pa se skloni i usani.

Vrbica ima razne fele cviče. Bilo, crljeno, modro, žučkasto i bjelotrepo. Iz žulja izraste ko prst debeo stabilce, s lišćem, a na nom mjestu, ge je list izrasto, ima po jedan cvit. Cvit je ko palac dbel, a lišće zeleno i pomaleno. Sjeme joj je žučkavo, nalazi se u zelenkastoj torbici, a čim se torbica u ruek uzme, potrči se i iž nje poispada sjeme.

Vrbina ima zeleno lišće, ne prišjeroko. Pelcuje se, cvate u ljetu bilo, bjelotrepo, plavo i crljeno, a sadi se i u bukare. Cvit joj je na vr'u, nema osobitog merisa, sitan je i lipo fin. Vrbina nema sjemena, a i osjeća ubrzo mraz.

Noćna frajla je slak, pa cvate ko i slak bilo, crljeno i plavkasto. Lišće joj je šjeroko i zeleno. Cvit je vaj penje po pruću, pa su mu loze dugačke. Cvit se osjemeni, sjeme je crno, uglato i puno. Sam cvit brzo ozebe, nema jakog merisa, lip je vidit i dobru sjenu daje.

Lefenda ili marijanac ni nema pravog lišća. Cvit je plav i sitan. na jednom struku bude više sitni cvitića, koji se poredali jedan do drugog u duljine od prsta. Cvit lipo meriše, pa se kitice osušitog meću među odjeću, da i va meriše. Od žulja se otkoli komadić, koji se u zemlju usadi i razgrani.

Gombe soldačke je cvit, koji izraste do po fate velik. Lišće mu je veliko, ne sasvim zeleno, a sam je cvit zbilja neki ko gombe. Stabljičica mu je crljenkasta i po col debela. Sjeme je crno, podobno na crni gra. Va fela cvita nema merisa, a sadi se nuz krajeve bašče i vrtlova, ge se jako raširi.

Puranov sopolj je cvit, komu je stabljika naraste fat. Lišće mu je zeleno, al ne sasvim, a stabljika po prst debela. Cvit je sitan, poreda se i objesi dol, te izgleda ko i poranov sopolj Djeca rado nosaje vaj cvit, koji nema dobrog merisa. Sjeme mu je sitno, pa se š njim sopolj jako razmloži.

Sračja noga ima sasvim zeleno i sitno lišće. Struk bude po šuv velik, pun sitnog lišća i bilog ili plavog, pa i crljankastog cvita. Sije se na slogovi među povrtaljem, nema merisa, a cvit ima zalistak pa je podoban na sračju nogu. Sjeme joj crnkasto i oblo, nalazi e u maunama, a dozrije u jesen.

Pantlika ima žulj i lišće. Svaki je list drukčije išaran. Nema cvita ni sjemena, sadi se i otkalja od žulja rad toga, što lipa vidit. Sam list je pedalj dugačak, a prst šjerok, na vr'u užji.

Sumbul ima u zemlej lukovicu, z koje iziđu po četiri lista, a među njima struk s cvitom. Sumbula ima plavog i crljankastog, gustog i ritko. Ima lip meris, a nema sjemena, pa se lukovice presađuju. Cvate rano u proljeću, pa ga ubrzo nestane. Lipo meriše, pa ga svit volje.

Jorgovan je drvo, koje bude preko fat visoko i skoro ko ruka debelo. Ima žulj, grane i grančice, a na njima cvit i lišće. Lišće je zeleno, na vr'u špičasto, a cvit je crljenkast, plavkast ili bil. Lipo meriše, rano cvate, pa se rado glede. Nema sjemena, pa se s krvavicama mloži.

Đulišak izraste pedalj velik, lišće mu je zeleno, dugačk i usko. Cvate crljeno. Cvici su sitni i jedan blizu drugoga. Nema tolikog merisa ni sjemena, pa se presađuje. Cvate najviše u propleće.

Kaluper ima koren, iz kog izraste više listića, koji su na odugačom stručku. Lišće je ošjeroko, blido zeleno; nema cvita ni merisa, već se rad lišća presađuje.

Neven cvate žuto. Cvit mu je okrugal, ko sekser velik. Ima meris. U zemlje je žulj, iz kog se razgrani stabalce s stnijim lišćem. Sjeme mu je crnkasto i svrčito. Cvate dosta dugo i ojako.

Puzavac ima sitno igličavo lišće. Cvate različno: bilo, žuto, crljeon, bjelotrepo i plavkasti. Lišće puza po zemlje. Puzavac ima sitno sjeme, pa se na krajeve slogova sije. Ima slab meris, a cvit ošjeroke listiće.

Bosiljak cvate bilkasto. Ima žulj, iz kog izraste granato stabalce s ošjeroim zelenim lišćem. Bosiljak ima snažan meris, pa ga starji svit volji. Cvate sitno, presitno, a sjeme mu je crno.

Metvica enma cvita, nego šjeroko, dlakavo lišće, koje je na pedalj visokom struku. Ima snažan meris, noša ju starji svit; raste kraj plotova u bašče. Prisađuje se u jesen, lako se primi, a i umloži.

Još geko sadi sljez, koji ima veliko stabalce i šjerok cvit, ali i to se sadi pomanje. Lišće je u sljeza jako šjeroko, a stabalce prekorači fat.

3. SVETA JANJA, PRIGORJE (*opisali Vatroslav i Josip Rožić 1880-1907*)

Najviše se seja kukuruza, a sadi krumper, kad to najviše daje i od tega ljudi najviše živiju; a za kukuruzu se seja ječmen, pira, raž, šenic, ozima i jara čiga ali pirić, zob, žiti, a pomalo i ajda.

Sadi se još zelje, repa, pažulj, bob, gra, burgunda za blago, barili i vugarki.

Kukuruz se seja na priteliće o oJurjeva i Filipova, a tak se seja i jarina, jačmen, šenica; i zob se na priteljice seja, samo malo ranije, već oko Jožefova; ajda i žiti oko Vidiva i još kasnije, a repa kruglica oko Janineva i pokle. Pri nas se seja retko jarac (jari lan) i kineplje. Kineplje je cajt sejati kad je čuti na priteljice grlicu, vele ljudi, a to je oko Šofije (Čovije). Kineplje se pučeju s kerenim na dva puti, i to prvi put oko Janineva izbirnice, ke nimaju semena, a druge matorke, ke imaju seme - po veliki meši; to je med mešami. Kad se kineplje ispuču kegod - prve ali druge, opseče ji se kirenje širočku na kakvem trupcu; prve - izbirnice se valje namoče kak loan, a druge matorke se opsečeju kak i prve složidu se v kipicu, tak da vr'unci, gdje ej seme, si dojdju jen na drugiga, pak tak stijidu 24 vure, dok se dobri zvručaju vužgeju, onda se isteplje seme. Još se na priteljice seja presad za zelje, a i kirenje i detela.

V jeseni, med mešami i kasnije če di Lukova seja se ozimina - str sake fele, čem prlje, stem bolje, samo ječmen se mare najkasnije. Lan ozimac se seja od Baltoreva di kvaternega čedna v jeseni. Lan se zakapa z mojtiku. Lan sa puče s kerenim najemput v jakošaku mesacu. Rukovet po rukovet se istuče, istepe seme, a neki ga riljaju na riljači.

Cvijeće. Kuliku marem znati, ni sadil niti sadi v ovom kraju ni jen čovek nikakvega pitovnega cveća. To su samo sadili i sad sadiju prebaniši i vučitelji i kakvi drugi kaputaši, ali narod ne. Kaj znam, emil je gdekoj po kakvu rožu šipkovu pitovnu na svojem vrtu. Naši ljudi di tega niš ne daju, od česa čovek ne živ.

Na Cvetnu nedelju nesidu ljudi više drenkovi šib svezani na blagoslov v cirkvu, to zvedu starić, a pokle ga zateknedu med letve v krev, da strela ne pukne vu stanje, a starić se žge i pred vuzmanskim kruhom.

Ivanjske rože zatičedu na večer pred Ivanjem med reške vu stenu ali kam pod krev, i čija roža provene di jutra, un bu mrl, ne bu živil di drugiga Ivanja.

4. SAMOBOR

(opisao učitelj Milan Lang 1911. godine)

Na polju se goji: zob (avena sativa), jačmen zimski i jari (Hordeum vulg.), hrž (secale cereale), šenica (Triticum vulgare), pira, koruza (Zea mays), bažul (Phaseolus), buče (Cucurbita Pepo), bob (Vicia Faba), krumpir (Solanum tuberosum), korejne, koren (Daucus Carota), repa (Brassica Rapa), bečka repa (Beta rapacea), detelina horvatska (Trifolium pratense), detelina nemška (Medicago sativa), sirek (Sorghum vulgare), žito (Panicum miliaceum), hajda (Polygonum Fagopyrum) zelje (Brassica oleracea capit.)

U nas se siju sve vrste žitka: šenica, ječmen, hrž, zob sirek i koruza; onda se još seje razno povrtelje i sakojačko zelenje naime: detelina horvatska i nemška, repa kruglica povrtnica, zelja, kelj, koraba žuta i bela, bečka repa ili burgunda, cikla, luk pori, luk kozjak, luk črlenec, luk češnak, papriška, paradajzi, onda korejne, peršin, zeler, špinača, šalata, matovilec.

Od povrtelja gore se po vrtovima ove vrste: zelje glavato (*Brassica oleracea capitata*), kel (Br. 01. bulalt), prokolica, špinac (*Spinacia oleracea*), šalata (*Lactuca sativa*), glavata, zimska, andivja; matovilec (*Valerianella olitoria*), luk črlenc (*Alium cepa*), luk pori (*A. Porrum*), šnitlih (*A. schoenoprasum*), češnjak (*A. sativum*), celer (*Apium graveolens*), korba (*Brassica oleracea gongylodes*), vugorek (*Cucumis sativus*), dijna (*Cucumis Melo*), kiselica (*Rumex*), cikla (*Beta Cicla rubra*), šparga (*Asparagus*), peršin (*Apium petroselinum*), koren (*Daucus Carota*), repa (*Brassica Rapa*), povrtnica (*Raphanus sativus*), hren (*Cochlearia armoracia*), buče (*Cucurbita Pepo*), krumpir (*Solanum tuberosum*), paradajz (*Solanum Lycopersicum*), svinščak (*Helianthus tuberosus*, topinambur), grah (*Pisum sativum*), bažul, pažul (*Phaseolus vulgaris*) najobičnije su ove vrste: beli pažul, črešnar, šveplenak, rudaric, pisani pažul, balon (najveća vrsta); bob (*Vicia Faba*).

Presada se: bečka repa, cikla, zelje, kel, koraba žuta i bela, luk pori, kozja, črlenc i češnjak, papriška, paradajzi, šalata (ili se prepuče, da je reja).

Sadi se: krumpri, lučice, češnjak, pažul, grah, bob, čiček, leća, kihra, vugorki, dine, buče obične, buče žute, bundave, buče kolenače, šefi.

Sijati je dobro na ženske dane (srijedu, subotu): tada bolje rodi, jer su ženske rodne. Samo da se započne na ženski dan. Sjeme, kojemu rod raste iznad zemlje, neka se sije prije podne, a kojemu raste pod zemljom, neka se sije il sadi poslije podne.

Koruza se sije od svega žita najviše. Sije se u jurjevski keden, a posljednji rok je 22. svibanj. U nas se sije najviše srednji činkvantin, pak prava horvatska koruza i sitni činkvantin (drobni činkvantin). Njega upotrebljavaju najviše za kasnu sjetvu, a siju ga više vlastela i gospoda nego siromašniji stalež. Kuuruz se ne sije sam, već se uz njega goje i uzgredne plodine, i to: krumpir, buče, pasulj, sirak, bob, čičač, leća, kihra. sirek je kao vanjska ograda oko kukuruza.

Strn se sije jara i zimska. Jara strn ili jarina sije se dosta malo. Oziminu siju puno radije. Sjetva započinje među mašami pak traje i do Katarinja. Za pšenicu je vrijeme od kolovoza do rujna; ječam i rač dokle je kopno; zob pa sije se u ožujku. Ječam se rado izrodi u tvaru repulju, pšenica znade biti snetliva, ili je pak u žitu kukolja (premka). Djeteljina se sije napose rano s proljeća pred kišu, čim okopni snijeg, paše djeteljinske pljevice često se siju još po snijegu. Njemačka djeteljina sije se najviše za frišku krmu.

Žito (proso) se u nas malo sije. "Sij saki dan pol vagana žita od Vrbanja do Ivanja, jedno ti se bu navgodalo."

Hajda se malo sije.

Za kruh se sije: koruza, hrž, jačmen, i ponešto šenica: sije se i hajda, ali ne za kruh, već za žgance i za kašu.

Goji se za krmu šivotinjama: detelina horvatska, detelina nemška, koruza, zob, sire, krompir, repa, bečka repa, korejne, buče.

Krumpir mnogo se sadi. U glavnome sade se dvije vrste krumpira: rani i kesni, po boji pak sadi se plavi, žuti, crvenkasti.

U pređašnja vremena dosta se sijalo u nas lana i konoplje. Danas ga siju još samo po Regovićevu brijegu (pri Hamorju) i u Gradišću; od ostalih građana nitko ga više ne sije. Lan se sije više: To je lan ozimac; jari se ne sije. Konoplju

sejedu početkom svibnja, a lan u kolovozu. Lan i konoplje pučeju se s korijenjem. Konopljene rukoveti se vežu u butorice i namačeju, a lan se meće na rosu. Stare su Samoborke namakale konoplje i u toplicah kod Sv. Helene.

Za varivo ili "cušpajz" sije se prijesad - flanci. Nei ga i ne siju, već ga nabave od drugih pak sade od njega zelje, kelj i korabu, a ponešto i karfijolu; joiš se sije i prokolica, pori luk, repa, korejne, a sadi se grah (*Pisum sativum*), bažul, bob, buče, vugorki, paradajzi, krumpir rani i kesni, špinc.

Za začín: osim luka črlenca, čašnaka i kozjaka upotrebljava se za začín divljačine i na taj način pripravljenoga mesa: šatrajka (miriše kao *Thymus*), onda papriška, kimlin, slatki januš, majoranske plevice.

Zelje glavato, ivanjsko goji se nešto u vrtu, ali uveliko u polju.

Korene (mrkva) se mnogo sije, jer se njim hrane svinje, a i ljudi ga vole. Korejne se obično ne sije samo, već kao uzgredan prirod sa strni, najviše s ječmom zimskim. Kad se ječam požanje, treba korenje oplet od onoga štrbalja.

Repa kruglica sije se mjeseca srpnja po stmištu.

Bečka repa ili burgunda goji se dosta, jer je izvrsna krma za krave muzare.

Povrtnica se goji najviše u vrtu. Vrtlarice siju ponešto ljetne povrtnice male (mjesecarke) i krupne; ali najobičnija je zimska povrtnica. Onas je omoljela hrana u zimskim posnim danima.

Luk se goji: pori, črlenec, češnak i kozjak, nađe se još i po koji grmičak luka drobnjaka (šnitliha), koji se sitno srezan meće u juhu. Pori luk (porec) sije se mnogo, i to u proljeće; u lipnju ili srpnju se presadi. Najbolji je porecluk ispod snijega. Ako nema snijega, kosmat i hrapav. Sjeme črlenca sije se u proljeće, te se tako uzgoje lučice, koje se drugoga proljeća presade. Lučice se i kupuju od turopoljskih lukaric i lukarov. Kozjak se sadi i razraste u grmić. Grmić se poslije rastrga u betva i napose posadi. Češnak se rastrga u čehule i sadi jesenski u kvatarni tjedan, a ljetni koncem travnja.

Grah (grašak) sadi se obično sao na vrtu već u ožujku. Kad počne biče hitati okopa se i nakoli se grahovinem. Mora se saditi po tami, ili rano prije zore ili po mraku, da ptice ne opaze i ne pojedu ga. Tko ga sadi mora držati stisnuta usta, ne smije ništa govoriti, da ptice za nj ne saznadu.

Pažul se sadi najviše na polju, ali ga ima i u svakom vrtu. Bažul, pažul: beli, črešnar, žveplenak, rudaric, pisani, balon (najveća vrsta), niski pažul ili sajenec, kojemu ne treba kolca, i počinač, koji se penje, te se zato mora svaki grm nakoliti. Po obliku, boji i veličini imade u nas mnogo vrsta pasulja, od kojih su neke vrlo ukusne. Najpoznatije su: obični beli pažul črešnar (-črleni: crven kao trešnja, - pisani: išaran, - beli i - plavi: kudeljaste boje); šveplenjak (žut kao sumpor), rudaric (sivosmeđ pak crno ili tamno smeđe išaran), sličnu vrstu zovu krajnčec ili šparga; hudoletnik (sličan je plavomu črešnaru, ali je zrnje duguljasto); balon je najkrupnija vrsta, ima ga bijelog, išaranog i tamnog, pak manjeg i većeg, najsitnija vrsta pasulja je pažulica (žučkasto bijela, sitna kao borovica); ako je više vrsta pomiješano, to je zmesni pažul. Još se sadi i cartlivec i porculanic. Pažul hudoletnik prozvaše po tome, što je u hudim, gladnim godinama rado rodio. Zovu ga i krvolok, jer je crven kao krv. Inače je niska rasta.

(Križevački liječnik Gundrum-Oriovčanin je zabilježio 1909. da graha ili pasulja ima: boranija, bezak, čučavac golubnjak, klokočica, ležak, merganac, ocin grah, pasuljica, plećaš, poprđan, prčak, prdonja, prdov, prđizvek, prebranac, pričanik, purak, rogač, rogačić, šećerac, višnjak, višnjica. Šatović je 1943. zabilježio u Cerju (Sesvete) da bažula ima niskoga ili čepeka i visokoga ili kolenca, a mej nimi je pune fel. Bažul se jje kuvan na mešunije, mladi i suve zrnije. Bažul more biti bieli, zeleni, žuti, črni, šari, smiesni. Črešnak, črešnar ili črešnovac, moslavčan, češani, zelejncec, kiflin, puter, farofski, škeber ili balōn (škeber je kukec), cigančec ili dan i noč. Bažul žuti drōmli po kukuriže je hudolietnak.)

Bob se sadi najviše uz kraj gredice. Čiček, leća i kihra se goje pomanje na polju.

Šalata (šulata, šolata) sije se u svakom vrtu, onda se presađuje. Ima je više vrsta: rane, letne i zimskeglavate šalate, andivije, matovilca i dr. U sušnom ljetu je žilava i žuka i brzo prođe u norce (t.j. u sjeme).

Špinče ima u svakom vrtu. Sije se jesenska u kvatre, protuletna polovicom ili krajem travnja. "Troši se sprot", čim malo poodraste.

Kel, koraba, cikla, papriška i paradajzi siju se rano u kljalniku (mispetu) ili u kai vu škrinjicu, ili se prijesad kupuje od vrtlarica.

Peršin, mrkva, zeler sije se s proljeća na gredice. Zeler se presađuje, da bolje odeblja, a neki još im kope.

Vugorki se sade na Veliki četvrtak, na Markovo i na Helenino po sredini gredice u jemice. Dine goje najviše gospoda i vrtlarice za prodaju. Šparugu goji malo tko.

Od različenoga cvijeća ponajviše vidio ove vrste: gantroža (obična necijepljena ruža bijale ili crvena⁹; različne teje, fajgl zimski i lezni (Cheiranthus Cheiri at Ch. annuus) špikinarda (Lavandula Spica), šatrajka, tulipan (Tulipa), dijacont (Hyacinthus), tratinčica (Bellis perennis), holer (syringa), slez (Althea offic.), popl, kokotiček (Delphinium), klinec (Dianthus⁹, žalfija (Slavia officinalis), ruhtica (Ruta graveolens), batonka (Paeonia), georgina, grgina (Dahlia), boža plahica (kaloper), luštrak (Levisticum offic.), sunčenica (Helianthus annuus), rožmarin (rosmarinus officinalis), fijolica (Viola odorata), mačehica (Viola tricolor), rozetl (Reseda), vrbena (Verbena), petunke (Petunia), francuiškan (Tropaelum), pušpan (Buxus), lilija (Lilium candidum), jasmin (Jasminum), katarinčice (Chrysanthemum), asterica (Aster), slak (Convolvulus), lepi človek (Impatiens), mak (Papaver), plava lilija (Iris), baršulek (i šatrajka su vrlo slični, usnače su, uska lišća, lijepo mirišu), metica prava (Mentha piperita), nočna frajla, jaguc črleni (Primula), gumbeki, frgismaniht, gumbelija, bazilika, pargamutl, kapla krvi, hercblumen, imergrin, sablica (mačinac⁹, zajčeki, fuksija, holjander, portulak, šnepalma i još dosta drugoga cvijeća.

Cvijeće voli mlađarija, pa se rado njime kiti. Ali se cvijeće goji i zato što ljepotom svojom i mirisom godi oku i duši. Goji se u vrtu i u teglih (zemlatih loncih). U vrtu se goji ili na posebnoj gredici (rundli) ili kraj drugih gredica. Sjeme ranoga cvijeća posije se obično u škrinjice i presađuje. Višegodišnje cvijeće i grmići se uzgajaju mladica (Štupferima) i cijepljenjem. Štupferima

se najviše pomnožavaju olijanderi, lemonikrat, belagonija, rozinkrat, rožmarin i rože (teje i gantrož). Otkine se mlad izbojak, raskoli se ozdo malo, utakne se u taj raskol zrno zobi, pak se ženskim lasom poveže. Obične ruže (gantrože) se pomnožavaju tak oda se otkinuta mladica u proljeću usadi u zemlju. Teje se uzgaja ceplejnem i to okulirajnem.

Što po vrtovima, a što po zemljanim loncima ili drvenim kablčićima, ima u nas navise ovoga cvijeća: lilija bela, dijacint, tulipan, klinec, klinčeci, daninoć ili maćaha (maćahica), noćna frajla, ritnšper (Rittersport), lepi čoveki, franciškani, jaguc črlni (jagorička), gumbeki, frigismaniht, gumbelija, asterice ili jesenske rože, katarinčice, pinpinelica (sitna ruža), monatrozn, gantroža, teje sakojačke, grgine (Dahlia), holer, popl, sunčenica, rožmarin, rozetl, bazilika, pargamutl (cvijet mu je crven lišće slično baziliki i tako mirišljivo), fijolice, fajgl, kapla krvi, hercblumen, imergrin, sablica (maćinac), zajček, fuksija, belagonija, rozinkrat, božićnica ili decembrica (jer cvate u decembru), vrbena, batonija ili batonka, kaktus, holjander (olijander), portulak, slak, šnepalma, šatrajka, špikinarda, suhe rože (Strohblumen), lemonikrat, plava lilija (perunika) i žuta lilija i još koje, što se kupi u vrtlara ili se dobije od koga na dar (na pr. razne vrste Cinerariae, Cyclamen i dr.).

Daninoć ili maćaha, maćahica je dobila prvo ime zato, što redovno ima dvije boje na vjenčiću: u sredin isvijetlu - to je dan, a naokolo toga tamnu - to je noć. Donja latica je maćzha srednje dvije - desna i lijeva - to su njezine kćeri, a veće dvije, gornje latice, to su maćehine pastorke. Lapovi čaške znače stolce, te su okrenuti dva dolje uz maćehinu laticu, desno i lijevo po jedan uz njezine kćeri i jedan listić gore uz pastorke; a to znači: maćuha sjedi na dva stolca, svaka njezina kći ima svoj stolac, a obje pastorke moraju da sjede na jednom stolcu.

Za nakit se uzima: roža ili teja, klinec, gumbelica, fijolica, asterica, katarinčica, olejander, jetrenka, onda resina (Erica carnea), plava paprut, glavobolka, visibaba, tratinčice i drugo cvijeće.

Glavobolka, glavobolek ili kokoška (Helleborus niger) nije smjeti mirisati, jer po tom glava zaboli; zato ne trpe, da se nosi u kuću. No još više ne zato, jer drže, da kokoši neće da nesu, ak ose glavobolka donese pod "hižni krov".

Na blagoslov nosi se na Cvjetnu nedelju: drenek, bršlan, vrba, iva, resina; na Alojzijevo nose djeca lilije.

Danas se sade ponajviše nove vrste cvijeća, koje se ističu svojom ljepotom, starci su pak voljeli mirišljivo cvijeće, pak je zato u svakom vrtu bilo; božje drevce, šatrajka, špikinarda, baršulek, rožmarin, klinčec, božja plahčica i dr.

5. LOBOR, HRVATSKO ZAGORJE (opisao Josip Kotarski 1914. godine)

Najviše se sije kuruza i sadi krumpir, od čega narod baš i živi, a onda se sije: ječam zimski i jari, raž, hajdina; pšenicu malo tko sije. Po kuruzi se sadi grah kolenc i češek. Sije se i repa kroglica i kocejnača.

Na proljeće se sije koruza pod plug. Sijač nasiplje rogožar sjemenske koruze, objesi ga na ruku, grabi punu pregršt zrnja i sije. Uz krajeve slogova se posdi grah češek, a po srijedi kolonac, koji se po batovlju penje, a znaju ga i s koruzom na rijetko posijati. Kada se grah dosadi, na uglu skranjega sloga načini se križ, oko kra vijenac od graha. Ako je njiva dobro gnojna, posiju se odmah s koruzom i bučine koštice; ako pak nije gnojna, skopaju jamice, u svaku se vrgne šaka gnoja i po 2 bučne koštice posade. Vidi se i oko koruze posijane konoplje, gdje je njiva kraj puta, da maršte tako lako ne odgrizne batve. Kuruza se priv put koli o Jurjevu, drugi put o Filipovu, treći put o Židorovskoj. Kada koroza dobije treće pero, okopa se motikama prvi put, a bliže Petrova osipavaju težaci motikama.

Na proleće se siju još: jari ječam, jara raž i zob i to što ranija, jer pozna je zob laka i puna je "kumbra" u njoj.

U jesen se sije: zimski ječam, raž i pšenica. Oko poklada siju i djeltelinu po strni i to najviše crvenu hrvatsku.

Lejnščak se sije, kad se raž požanje. Vadi se po Lovrečovu. Ozimac lan se sije o Lovrečovu. Kada mu bučice požute vadi se o lanju. Ni lejnščaku ni ozimcu se korenje ne opsiječe, kad se hoće namočiti a ni kasnije ne.

Konoplje siju u vrtu ili blizu doma na boljoj zemlji. Za nijedno se sjeme tako fino ne obredi zemlja, kao za konoplje. Što jse najsitnije mogu, zdrobe se grude i često se pognoji kurećem gnojem, koji najbolje tjera Konoplje su jesenjske, trojačke i telovske. Izrastu dvije vrste: belice i semenice. belice nameju semena, a vade se kraj Velike maše; semenice se vade tri tjedna iza belica.

Vrtom se bave samo ženske glave. Margetinskoga i janinskoga tjedna sadi se kozja, na Lukijevo češnjak, a po njem se "hiti" (posije) šalata; u jesen se sadi i porec luk. Na proljeće se sije ljetna šalata, pršun, luk porec, cukorica repa, cikla, korenje, zelje i cvijeće. No zelje obično siju drugdje na strani: među kakvim šikarjem se napravi "trišće", ogradi se trnjem i raste do ivanjščaka mjeseca; tada se izvadi i prijesad presadi na zelišču fino pognojnom, batva od batve na lakat dleko, tako i red od reda. Korenje zelja se ovalja u maršećem lajnu. Žene prime sjeme trima prstima i siju. Sadi se u vrtu: prekolje (zelje za sjeme), sjemensko korenje, sjemenska cukorica, ugorci, grah, grašak (ka se grašak sadi, mora se mučati, drukčije bi ga ptice pozobale); grah je ponajviše kolonac te se jede s "mošnišjem".

Bob se kuha na juhu i na žgance. Kihra se slatka jede, a leću zakisele. Zelenom grahu se žile ogule iz "mošničja", iskuha se i pošreka mašču. Grašek z mošničjem se načini na slatko. Šolatu jedu s octom i uljem. Grah se pripravlja z ječmenu kašo, z korejnem i z lukem.

Za cifranje i dišanje su: fijoalice, đurđice, božje zeliče, bažuljica, klinčeci.

Na blagoslov u crkvu donose mnogo svakakvoga cvijeća, a najviše materinu dušicu, l vuročnjak, voleštiku, veliki koren.

6. MARČELJI, KASTAVŠTINA (opisao Ivo Jardas 1918-1939. godine)

Kukuruz va Kastafšćine zovu frmenta (hrmenta) a prek oUški va Istre reču turkinja. Frmentu seju mej konpir i mej drugu intradu, ale seju nekuliko leh i

same frmenti. Meja nju se nasadi fažola, a na kraj okol uvrata posade se tikvi. Najbolja muka je od frmenti, ka se zove cinkvantina. To j' tanka i žuta, a na tulce gusta frmenta.

Šenicu seju jako malo. Šenicu, ku o pozime seju zovu pozimska, a ku seju z mlada leta, zovu mladoletna ale jarica. Kad šenicu požanju, skopaju lehu i poseju repu i broskvi.

Ješmik seju neki lehu dva i mej njih merlin.

Šegala ale raž malomanj se ni ne zna već danas. Nekada su hmeti imeli po kućah doma pletene katridi slaamun od žegali. I slavni krovi su bili boji od šegalne slame. Šegala, more se reć, posema zatrla. Mlaji svet ju ni ne pozna.

Zob ale ovas seju samo mej detelinu. Zob se kosi skupa z detelinun. Ak bađ prizori, klasi se požanju, pak zrna daju kokošan. Po zobe dobro nose jaja.

Malu detelinu s črjenemi rožicama zovu kranjska detelina. Onu detelinu, ka zraste visoka, ima debele palice i retko pera, a mej nju eju zob zovu erbašpanja.

Konpir je Kastafcen sakidajna hrana. "Prez sega bi se nakako, ali prez konpira nikako." Ranega konpira j' dva sorti: črjeni (to se zove "domaći") i beli (to se zove "Kranjski"). Za belega deju, da j' rodneji, aš se j' domaći već zirodil. Kasnega konpira je jeno tir četiri sorti: hrastavac, repar, brgujski i kranjski. Hrustavac je žut, bočast, ale dosta tanak. Kad se kuha, se ne raspada, a za hranu ga najbolje štimaju. Lega ta konpir ni jako rodan. Pod strukon ga j' malo i tanak je. Reču judi: "Ta konpir je kadabi očenaši". Zato su tu sortu konpira dosta zapustili. Hrustavac se zove zaot, aš ima po kore kodabi male hrastice. Kuhaju ga najveć "celega". Kranjski se vas raskaši ale raspade i zvodni kod repa. Zato ga zovu repar. Prnešen j' s Kranjskega. Jako j' debel i rodan. Kuhaju ga najveć za palentu i za konpirifažol. Brgujski konpir je spodoban hrastavcu. Ni debel, lego pod strukon ga j+ čua, pak ga judi rado sade. Neki volar Andrejev j' seme prnesal z Brguda. Kranjski j' spodoban reparu, aš je bel, ale j' čuda boji od rpara. Dosta j' rodan, zato ga svet najveć i sadi. Narod deje, da se konir na jenoj zemje na tri leta zirodi. Konpir, ki va zemje ustane, pak drugo leto sam zileze, se zove presedelac. Saku sortu konpira opsebe va konobe sprave. Srednji konpir zovu strgačić, aš ga stržu za palentu i za konpirifažol. Debeli konpir se čuva za seme i za prodaju, a strže se samo za "celega" i za na salatu. Najtanji konpir se zove prašći, aš onako celega kuhaju prescen. Tako ta blaženi konpir hrani judi i blago.

Fažol počinju sadit na Velu sobotu, zato da bude debel kod vazmena jaja. Gledaju, da j' pun mesec, da bi mošnice bile pune. Kad ženska fažol sadi, ki pasa okol reče: "Srećno! Saki j' fažol prdac i pol, ma bog daj, da bi van bil saki od tri tiri".

On fažol, ki se plete, zovu kolčeni fažol ale kočanjak, aš a obodu s kočići. Vas pak drugi fažol zovu niski fažol. Lego i kolčenjaka i niskega fažola j' više sorat. Fažol sede mej konpir, mej frementu, a nejde i sam. Samega posade samo onistega, ki se zove turčić. Fažol, ki j' črjenkast i debejkast, se zove koralac. Jedan tanji žutkast se zove zlatić. Jedan i drugi se zove kolčeni fažol, aš se plete na kolčići. Mošnice su jenomu i drugemu posema zelene, a kad su suhe, bele, to će reć, da ni pi njih niš pisano. Od niskega fažola sam osu sdve

sorti, na keħ trgaju zelene mošnice. Jedan ta faħol je mići posema boćast. Belo dno ima, a po belen su napisane lepe črne riħice. Moħnice su škurozelene, a po njih su črne rigi onak opo dugen. Ta faħol zovu turčić. Drugi j' malo debji. Po sebe ima črjene riħice. Zovu ga črešnjevac. Od niskega ki se sadi mej konpiron i mej frmentun, nisu dobre za hranu mošnice, leglo samo zrna, friška i suha. Takovega imaju Marčejj jeno tri sorti. Jedan je onako dug i črjen, pak ga zovu kranjski faħol. Drugi j' pak debji. Belo dno ima, a po sebe tanke črjene riħice. Ta se zove ĺarkovac. Ta ĺarkovac je dug, lep faħol i tanku koħu ima. Treti j' onako škuročrjeni, a o sebe ima modre, malomanj črne krpice. Pul Marčejj ga zovu brnić, ađ da ga j' napravo od nekuda dibila i prva va Hulubje sadila pokojna Mare Brnova. Faħol, koga omule za kuhat od mošnic, ke još nisu zrele (črlene su, a ne ĺute), pak ni faħol va njih još ni zrel, se zove faħol mujenac. Ako ni faħol jenak, ga zovu zmeša. Ona tanka, tanka, bela zrnca, ka se najdu mej faħolon, zovu zona. On pisani tanki faħolić, ki se sakuda rad plete. Se zove maħtrunjac. Zmeđu, mađtrunjac i zonu kuhaju ovako v zime za konpirifaħol.

Kupuz za rasad seju na Velu sobotu, na viliju Josipovi i na Grgurovu. Kapuz sade jedan od drugega dugo, kuliko j' rešetio široko.

Repu se poseje, kade se j' znelo česan i kapulu ale na grašišće, kade se skopa rani konpir, a najveć kade poħanju šenicu i ješmik.

Črjeniglavati luk zovu kapula. Bilo je luka onega, kega zovu kozja, aš ima listi kod koza rogi, lego ga Kastafci zovu samo luk. Luk zdrobe mej salatu, a jedu i samega s palentun. Česan sade od vavek. Seme od česna zovu paski. Česan ki ima samo jeno zrno, se zove samac. Njega judi nose v ĺepe, da jih očuva od zmamorije, to od striħin.

Jeno četrdesetak let sade i kumadori ale pumidori. Za prodaju nasade sada i kumari.

Papriku su po Istroj počeli sadit vlih 1908. leta. Prvi j' papriku v Istru prnesal gospodarski putujući učitel, kunšijer pul guverna va Trste Milan Maršić.

Pa Halbuje sade čuda vroskav. Imaju jih dveh sorat. Domaće, ke nimaju glavice lego velika pera, ka se vavek optrgavaju. Kad sore one ĺute roħice jihpresade za semenice. Druga sorta broskav su kapučinki. V naše kraje su jih prnesli reški kapučini.

Seju sad i špinaču, ale samo za prodaju. Nekada su za zeħ kuhali lobodu.

Roħic je sada dosta povrteh. Rane o mlade lete prodavaju racenti ale, kako neki reču, vazmenice, aš su najlepče o vazme, a to je zumbul. Po lete pak prodavaju garofuli, šćaponi ali klinčići, šipki, jorjini i druge sorte roħic. Bašelak i maħuranu imaju va voltene na poneštre. Oprezime prodavaju svėćenice i katarinske roħice. Beħe su i jako lepo diše.

Po vrteh se najde busola, šipak ki ancipres, ruħmarina, metice, garofuli, racenti, spicinjardi ale levandule a po prezidah rastu sabjice i drugo. Sabjice zovu pera ale listi od peruniki, aš su oštri i dugi kod sabja. Roħica od sabjice daju "pasjo uho" zaot, aš se ona vela modra roħica obese kodabi uše onen mićen paon. Pul prezid je bilo mrkatorije ale kamamilije. Ovako pul uvrat i va vrte su nekada ĺenske nasadile bešelka i maħurani.

7. BELI NA CRESU

(*opisao pravnik Andrija Bortulin 1904-1907. godine*)

Intrada (prirod) se ili sije, ili sije i presađuje, ili samo sadi.

Sije se: farmantun, roba (šita), biža (grašak), bob, grah, leća, sočivo, repa i merlin.

Sije se i presađuje: kapuz, broskve (zelje), uopće zelje, salata, radić, pomidori (rajčice).

Sadi se: kumpir, fažol, tikve.

U poljima, dočičima i umejcima sije se i sadi: farmantun, roba, fažol, biža, bob, grah, leća, sočivo, repa, merlin, kumpir, kapuz, broskve, luk, česan, i atikve.

U vinogradima sije se i sadi između trsja: fažol, bob, grah, leća, sočivo, a dok je zemljište novo: kumpri, kapuz, broskve, tikve, luk i česan. Ako trsje nije sađeno i po lihi, onda se sije u vinogradu i biža, inače ne.

U vrtovima pokraj kuće sije se i sadi: fažol, biža, bob, grah, leća, sočivo, sekirica, repa, merlin, kumpir, kapuz, broskve, luk, česan, tikve, salata i radić.

Farmantun se sije prije Jurjeva. Među farmantunom sije se i sirak. Od sirka se u nas kruh ne pravi. Jedino, kad bi nastao glad, bili bismo prisiljeni da jedemo sirčeni kruh. Ovako se sirak samo samelje i mjesto posija daje prascu. Ako se prigodom sisanja nije posijao sirak, to se prigodom okopavanje posade tikve fažol, bob, broskve ili što slično.

Robe ima više vrsta: žito (pšenica), raž, jašmik (ječam), hij, proso i ajda (heljda). Neka kao žito i hi jmogu se sijati zajedno, a neka se uvijek siju zasebno.

Žito, raž i hij sije se od Miholje do Sv. Lucije. Jašmik se sije od Josipova pa dalje.

Ajda i proso se sije malo, i to iza žetve druge robe t.j. u mjesecu augustu.

Fažol se sadi ili ftiče, kad se okapa farmantun. Ima ga ranoga i poznoga. Pozni se sadi sam iza žetve.

Biža se sije od Pusta dalje. Fažol i biža se valja opaladičit. Za niski fažol i bižu ne treba paladišća.

Bob se sije (ili bolje sadi i ftiče, kada i kao rani fažol. Grah, leća i sočivo se siju kad počinje okapanje i plijenje robe.

Merlin i repa se siju u kolovozu na zemljištu, gdje je bila roba.

Kumpir se sadi od Josipova do Jurjeva ili cio ili na landice t.j. razrezan u dvoje ili više komada, na brazde (ili uz ralo) ili uz motiku.

Kapuz i broskve se najprije gdjegod u vrtu posiju na Pust i poslije. Kad postanu mladice, onda se presađuu, same za se ili među krumpirom, farmantunom.

Salata i radić siju se pomiješani sa zemljom o Mesopustu i o Jurjevu, svako za se.

Luk (lućac, lučić) se sadi kao i krumpir i redicama početkom zime, ali najbolje od Lucijinoga.

Česan se obično sadi za se ftkianjem.

Kapula (crveni luk) se u nas malo sadi.

Pomidori siju i sade samo neki. Tikve se sade za vrijeme okapanja farmantuna, krumpira i broskava. Angurije (krastavci) i meluni se unas ne sade.

Mak, mrkva, blitva, šćir pa ni endivija, ostak, barsača i riga (to su vrste salate) niti se siju niti sade.

Hran i koromač niti se sije nit sadi.

Cvijeća, roži ima svatko dosta. Njih goji svatko, i stari i mladi, i muški i ženska, a osobito gdje u kući ima dosta mladića i djevojaka. Od cvijeća se gaje: garoful, trotul, žij (ljiljan), bašilak, violice, kukujačice (ljubice), mežurana, dupčac, antonić, metica, bergen (verbena), arcizi beli, modri i čavjeni (zumbul), erba roža, levanda, luzmarin, luzar i skarlatina. Od ovoga se cvijeća goji na prozorima u loncima, lavečim ai drvenim škatuljicama ili kašetama: garoful, grotul, bašilak, violice, mežurana, antonić, metica, bergen, erba roža i skarlatina.

8. VRBNIK NA KRKU (opisao Ivan 1890-1903. godine)

Najviše siju žita (ječam) i fermentuna, pek šenice i i sirka. Rež, pirevicu i dvoredec ali malo kesno žito siu samol oni, kin to more bit, ki imaju kadi. Proso i hajdu i ripu siju po sternišću, pokla su poželi žito. Prosa siju vavik više nego hajdu. Ostran žita je težaku drugo velo uporišće fermentun. Ako njega ni, palenti se ne ji ni kaže, a ni ča ni va kruh namišat. Velo uporišće, žitek, je težaku kunpir i broski. Zeli prez kunpira ne vaja, a opet more se reć, da i palenta prez zela ne gre.

Siju još dosta i fažola, a drugoga sočiva već malo, biže nič malo, čiča čegodare, a boba, leće i cicerice jak omalo, toliko koti za likariju i jš to ne sije seki, nego kigod, komu ostaje mesta i za to.

I ripa sje težaku dober špehec. Za hranu se siju mirlin i sade tikvi. Imaju i salati, radića, invidije, lobodice i blitve, ma toga je svega malo, toliko da človik spleni žeju, da ni svedećen na to, va vrime, kada je štajun od otoga.

Perva sidba je o Mihoji. Tada siju šenicu, rež i rano žito. Druga sidba je o Mikuji. Ki ni mogel poset rano žito, ali ga ni ontrat otel set, sije ga seda. Treta sidba je o trih krajih, ovo je zadnja sidba za žito i sijusedaj pirovicu. Za Trimi Krajmi se do marča miseca je još vrimenta za set malo ito, dvoredec i malu šenicu.

Sičnja miseca, febrara, ako se more pred studun, ako ne, ontrat marča sade rani kunpir, siju bob, bižu i rased. Jurjeva je štajun za set veli fermentun, sirek i rani fažol, jo šse sadi kunpir i tikvi. Do polovice maja dura još štajun, sidba, za sadit kunpir pozni, kesni kunpir. V maji se presajiva, sadi rased, broski. Od Antonje naprid do Petrove i malo za njun je najoja sidba za proso, hajdu, mali fermentun (fermentunić ali cinkvantin) i ranu ripu. Od Mendalini do Lovrečeve je najboja sidba za ripu. Se ove simena: proso, hajdu, ripu, fermentunić, sve se siju ako je mokro; ako je suho, ontrat mora sternišće ostat pusto, a jušto va tu doba biva dosta suho, od Petrove naprid jušto prava suša.

Broski sade retko samu, nego uvik po kunpiru i po fermentunu.

Žito, šenicu, sirek, pirovicu, dvoredac, rež, hajdu, bižu, mirlin, leću cicericu i bob siju vavik svako za se. Najviše ako hite mej žiton i mej šenicun kogod zerno reže, da njin bude služila za pasi delat, kada budu snopi veživat.

Fermentun ne siju nigdar gol. Mej njega posiju pest fažola, posade pest zela i kugod jamu kunpira. Kunpir i zeli ostanu ozdola, a fažol, ako je pračevac, zdvigne se i na fermentun.

Proso siju veći del samo, ali se more mej njega pomišat i kugod ranu ripu. Ona ni za kisat, ma friška je dobra i more se u Rikvi prodat, zač pride prija negđ kranjska.

Erbu španju kose seko leto od tri do pet puti. Kadagod vidin tu erbu španju, vavik se domislin na našu piskalinu. Ove su dvi: mala i vela. Mala ima čevjenast modrast cvetiće koti erba španja.

Rožice sade goličini, divojki, a sade je više menje i mlade ženi, dokla imaju pervo dite. Nič goje va vartih, nič va loncih, pitarih na poneštri ali na balaturici.

Va vertih goje šipuni, fraterske rožice, jacintu, široke pera, bele fijolice i tulipani.

Na poneštri, va lonci goje bališ, maružanu, rarohuje, rumeniju, gorinske fijolice, barbarožu i još tolike druge rožice, kin pravoga imena ni ne znaju.

9. NOVALJA NA PAGU

(opisao muzikolog Božidar Širola 1929. godine)

Korisnog bilja, koje se sadi u vrtovima i poljima, ima više vrsta:

Žitarice: žito (ječam), šenica, proso, freentun (kukuruz). Vrstama kukuruza su imena: zubar, gračarić, cikvantin, blatar.

Brneštra upotrebljava se za pravljenje tkanina mnogo manje nego u Rabu.

Sočivice: fašol, grah (vrsta sočivice), biži (grašak), bob (nasad boba u polju i vrtu zove se bobovišće).

Povrće i zelenje: pomidori, kumpir, broskva (kelj), kapus, kavuli (cvjetača), milun (dinja), četrun (ljubenica), kukumar (krastavac, apprika, selen (celer), paresimul (peršin), merlen (mrkva), kapula (luk crljenac, luk (češnjak).

10. POLJICA, DALMACIJA

(opisao župnik Frano Ivanišević 1902. godine)

PO sijanican i docin reste: kukuruz, ječam, šenica, sirak, proso, pir.

Sijanice na oranicama. Jaro je žito, proso, ječam, jarić, šta se sije na proliće, od veljače do svibnja; ozimo: šenica, ozimica, šilj i raž, šta se sije pod zimu o Mratinju dne.

Najviše se siješenice, pa kukuruza, pa ozimice, pa prosa, pa ječma; pozatin šilja, pira, bara, a sirka sada najmanje. Reku, da je svit sada zalolija, kada ne sije sirka.

U stari zeman sve do natrag dvajestak godina sijalo se konoplje. U donjin Poljicin sijala se brnistra, brala i topila u more pa se istukla i prela za košulje.

Za crljenu tangu goji se broć.

Duhan se sadija po škrapan i krasinan, u sakrivenin dočićin po Mosoru krijomice (kontrobad). Dvanaest struka izbacilo bi oku pravoga ičelika (ičel, najbolja vrsta duvana). Držalo se najsritnije sijat ga prva da dana pokladnja, osobito na prvi marčani petak, a sada najviše o Josipu. Sadija se je u krijomično vrime od Nepomucina do Ante ka' i danas. Duvan se bere obično po Velikon Gospi, a na Ilijiju u podne ulazi snaga u duvan, pa od tog dana more se za lulu štakod učimulat (naistno ubrat). Kupi se najpri bilušina, koja je blizu zemlje, pa sridnji, podvršak i vršak najposlin. Meća se u prosenu slamu po više dana, da vas požuti. U krijomična doba nije se pačija u pačice, nego se mota u ture ka' konop oli veza u demete i denjke.

Sadi se najviše duvana, pa kunkira, pa kupusa od dvi sorte: glavatog i raščike, pa unda kapule, luk, zelja (blitve), salate, važola; sadi se ljutika, sije se ripa i špinača, gra' slani, ložnjak, romac, bob, bobica, sočivica. Na krčevini sadu se dine, mluni, pome (pomodoro). Sve to služi za pri'ranit se ljudima.

Za varivo sije se rasad, od njega se sadi kupus glavati, vrzet, ripnjak i raščika. Sije se zelje, salata, blitva, ripa, rodakva, bob, važol, graj (slani, čičerac, jari, romac, ložnjak), sočivica, biži, crna bobica; luk, kapula, ljutika.

Za prašce se sadi velika glavata blitva "tajanka" i tikva domaća.

Ozimica (raž) se sije na potkopanoj pasiki od Velike Gospe do Mijovila. Ozimica se vazda mladi s cipovin, pazi se, da se ne satare slama, jer služi za krov od kuće. Omlaćene rukoveti se pri'vati pod klasje, udara o grabljišće i izvljači sitnež (tarvine). Kaže se: šenica je plivarica, jer u njon mloga pliva, a ozimica goloprkna ili golišica.

Šenica se sije od Mijovila do Lučinja, jer ako se iza ranijega ne otetura ili ne potkrlja (ne pođe naprid); pokisla bi na jesenskin vodan. Učitaju, da nije dobro sijat u utorak i petak, a najsritnija srida i subota. U gornjin Poljicin sije se šenica (brka (u Sitnomu biljača, žutulja), koja je mrka osja, pa ako se ne probire ili ne očoka (izabere klasje) sime baren kroz pet godina, čudo je se ne promine u nerodnu škinju (ščur, mršavost). Prava očokana brka sije se omaštio, da bude u volujskoj stopi tri zrna ili pet najviše. Tajin (doba) je šenicu žeti nedilju dana prid Ilijon. Ženje se u rukoveti, a rukoveti se meću na stavi, pa stavi vežu se u snopove ii u tute (mali snop). Za žetelicon idu vežijoci, oni skupljaju stavi u snope ili ji vežu svaku o sebi u tute. Snopi se od šenice vežu na sumit, to će reć mrtoklasice: klas i trtor pomišano. Šenica nasadena u navršaj obično se omlati cipovin po klasju. Cipovi su šćapi ili poduki koci 'rstovi, jablanovi, oskoruševi lipo obdilani, u vrvu zarizani, 'di stoji sipouza, to će reć svežanj od prašće kože, o čemu visi glavica od cipa.

Ječam se sije obično jarić, a naše se 'dikod ozimica, koji je šetrororedac (u svakom redu o 6 zrna), ima i opola (zove se i opaj ili op), koji je gō okominan, rani šestoredac, koji se sije prije Sv. Luke desetak dana zove se škurić i škurić su četiri reda. Jarić se sije najviše o sv. Josipu.

Šilja i pira sije se malo, i to na ozim s rađon isto ka' oko šenice. Šilj je dobar za zob jer je ošljiv i glotan, a uzimlje se i za kruv, pomiša se s druin žiton. Pir je dobar za kruv, nabalji ka' od šenice. sladak je.

Šenica, ozimica, ječam, pir, šilj zove se u jednu besidu bilo žito ili bila 'rana.

Kukuruz (u Docu kažu kukuruz) sije se odma' po Jurjevu. Za nj valja prije podorať, podmetnut ili podvalit. Kad se podmeće mora e orat pliče. Kukuruz se peruša ponajviše obnoć, mladi se s cipovin (jokačin). Omeljci ili toturine se manju akona njima ima zrnja.

Prose se sije, kada ljudi vidu, da se je zgrijala zemlja, ali mu je tajin (prava doba), najviše sijat od Ante do Ivana Cvitnjaka. Strninsko je proso, koje se posije na strnini šenice. Mira je proso, kad se sije za polak simena šenice. Proso se ženje po Velikon Gospi kada dobro posajavi (požuti), a niki ga ženju, je li samo za rtilo. Proso se uvijek veže u uža od dvi struke zametnuta muškin uzlon.

Bar se sije, kada i proso, njegovo se sime 'rani obišno u tikvi, jer ga malo ima. Rađa je ka' i okolo prosa.

Sirak se sije, kad i kukuruz, a i rađa mu je sličita. Ima ga pravoga, divljaka i metlaša. Crljeni sirak zove se metlaš, od njegova se stručja čine metle velike, kojim se mete ostojskin (stojeći na nogan brez prigiba tila), a mala metla zove se gočikovin (od goričika). Sirak se ženja s cilon sirčinon, slaže se u duge uspravne stvair. Po stavin se ide, pa se otkašaju vlati s komadon sirčine, pa se vežu s njome u rukoveti, kada se slažu u uža za nosivo. Rukovetin sirka se udara o stinu. Od sirčine se radu metle sirkovače ili svirkovače.

Kukuru, proso, sirak i bar zovu se jar ili ajro žito. Reku, da jaro žito nije nigda dačno ka' ozimo ili bilo.

Po vrtlin restu i: selen, petrusimul, graj (Lathyrus sativus), ložnjač, cacar, jari gra' i slani gra', kren, pomidur.

Gra' ložnjak i romac siju se obišno u prinačelku na kakvin dočićin oli mejan. Ložnjak se sije na ozim ili jarić rano još u veljači.

Romca se sada malo 'di nalazi; svit ga se ostavija, jezivo je priko njega priči, a još gore metnut ga vruća u zdili na kolina, kažu, da se more lako obromit na nogan.

Slani gra' sije se najviše zajedno s kukuruzon. Kogod uža ga posijati obaška na kakvon liverici (mala podvornica). Učitaju, da slani gra' valja sijati bosonog ili u novin opancin jer će osat šupalj unutra, ne će bit u njemu zrna. Prodeš li preko njega u terlukan, govoru, da će ga izist pedavac ili mirač (to je crv, koji pada na gra').

Bob i bobica siju se po mejan na ozim, kad i šenica, koji se zaoru ka' i ona ili se azkopaju motikon.

Sočivica ili šoška sije se najviše s ozimicon otputa, za nju se ne probire dobro misto već najgora odrtlina pasika.

Sočivo se skuplja na jesen. Niko sočivo treba obarati (proći kroz vrilu vodu), da se nebi ižižalo, a niko obuljeni (omane uljen ili stavi u uljeni sud, da se uzdrži zdravo)

Kunpiri (niki izgovaraju klumpiri, a niki kumpliri) za sime iskrižaju se u kaljotine, koje se nabadaju u zemlju. Sadu se kunpiri brzorodi, rani, bilaći, domaći, cigani i mušavic. Brzorodi sadu se o sv. Josipu, naši domaći prid Jurjevu. Iz krtola ili sprte stavljaju se kaljotine u brazde. Kunpiri se kopaju prid Mijovila i zakopaju u trap a tako isto i glavato zelje.

Kupus bili ili glavati (u primorju vrzet) i raščika (zeleni kupus velika lista) sadu se od rasada, a sime rasada skuplja se od priranaka. Trs za sime proreoste, ili kako se reče, ide u prdec, baci sime i to se čuva. Sime za rasad se meće u tikvu poviše vatre. Učitaju, da ne valja nikakov sime od kupusa nosit u nidrin, jer se prometne u drugo; najbolje u tikvici. Kažu da valja čuvat sime u ladu, bilije će izać upus. Ako se ostavi glavatog kupusa, da na mistu prizimi, pa se na lito osimeni, bude tad sime od meke kukurašice raščike, koja ja najbolja (zove se kukuraš ili vrzet, jer se okupi, skukuri). Rasad od kupusa sije se na zgodno misto u dočić, osobito ako je zemlja črvulja, a najzgodnije među ozimicon u pasiki. Kupus se sadi o Vidovu nevu s drvenin sadačican.

Blitva (u Docu kažu zelje) sije se prizimno i jaro. Prizimno u litu iza kiše, a jaro do Pomucina (16. maja).

Špinak ili špinača sije se poput jare blitve.

Salata na isti način o Jurjevju.

Važol se sadi, kad se blitva sije. Ponajviše sadi se na mlkade sade ili pokraj uzvodi. Kad podrste, počme se ščangat (penjat uzbrdo, bacat prdeljice), valja stavit uza nj taklju ili brklju.

Biži se sadu o pokladin u zaklonito misto, da ji vitar ne izmota i na ledu da ne puzebu.

Ripa i rodakva siju se najviše kad pane dobar natop u litu na strnini ozimi u kakvon torini ili po vrtlin. U post Sv. Lovre (9. augusta), kažu, najboji tajin posijat ripu u suvu, eto je ka' mlika. Kažu, da je najsrtniji pridorljiv (kilav9 čovik, vata se za pridor i govori: Svaka ripa bila ka' ovi pridor.

Luk se sadi na početku zima. Najbolje o Lučindanu, od Sv. Luke do Klimenta.

Kupula se sadi od pačika (u Docu kažu arpadžik; u Sitnomu paradžak, u Kostanju rapadžik). Od osimenjene kapule posije se kukolj, od toga izreste pačik (pačika), koji se posadi prid Jurjevu. Kapule ima crljene i bile, a koja e ispiljči, bude muška. Luk i kapula kopaju se o Sv. Mari. Luk se plete u rešte (pletence) od sto glavica, polurešte od pedeset, a kapula se plete s krovon (slama od ozimice) u rešte od dvadeset i pet glavica.

Ljutika se sadi od češanja ljutike uz lito, pa priziji, a na proliće izbacu pera. Ljutika se drži ka' najzadnja rana. Govori se: Ti si mi najzadnji ka' ljutika za smok; omrtvarija, pa ka' ljutika; iman te stra' ka' od pečene ljutike.

Tikve, dinje i mluni sadu se na premaliće na dobroj krčevini, novini ili sadu. Ima tikava bilica, žutulja, vrigenjača, misirača (debele kore) i pijaća (za piti iz nji).

Dinje su kostenjače tvrde debele kore i talijanke tanke kore.

Mluni su golci, krastavci, mrižari (mrižon isprepliteni) i zimnaci ili bačiri. Kada se sadu tikve, niki pustu pas za sobon, neka bi se 'nako i vriže sukale i resle. Tikva je umet mladon sadu, oali lozu, batali vinograd.

Pome ili pomodor sadi se isto na kućice po vrtlin i sadin.

Cviće sadi mlađarija, osobito divojke. Divojke nosu kitu cvića za prsima, u nidrin, a nike po kiticu u ruci. Momci nosu za uvon, za kapon ili na kanparanu. Stare žene pozadiju u nidra dva tri struka murtele, erbarože i podnesu po nos, neka jin malo zamiriše. Divojke se kitu garikulin, vesliđanom i bosiljen.

Cviće se goji u pitarin (lonci od zemlje), raminan od late, lopižan i kašetan (skrinjice od driveta). Lopiža se provrti na više misti, pa se kroz onu bužu usadi struk cvića, a poslin kad izreste, splete se i ubusa, da je lipota vidit. Za cviče 'oće se menit u sud najlipljega i gnjilijega gnoja, to je splovutak od zemlje, o osoke ovčijega gnoja, a umiša se i kokošnjega. Tako se goji kadifa i gariful, cvit dosta obljubljen za nakit, a sad đeranija, vijola, ruža, erbaroža. Kaloperje (goloperje⁹, sadi se i po vrtlin iu kraju pod zidon za ugodni miris, a tak oi ruža ponajviše u okrajcin vrtla ili u dvoru. Lpižice cvića i pitari držu se na visokin pinistran ili taraban, da ne more svaki dobit s puta, jer se bija zakopitija običaj od bisa mladenaškog, da bi momci znali obnoć za došepet (prkos) divojci odnist ili pokidat.

Za nakit sadi se cviče; murtela (*Ocimum minimum*), ruža (*Rosa canina*), kaloper (*Tanacetum balsamita*), bosilj (*Ocimum basilicum*), gariful (*Dianthus*), ljubica (*Viola odorata*), đeranija (*Pelargonium zonale*), kadipa, erbaroža, mažurata, kanela, kaćun, boboj (za nakit i vonj). Po vrtlin reste cviče Sv. Antona ili ljiljan, ružmarin.

Djevojke rado njeguju cvijeće, da njim kite i sebe i darivaju svoje miljenike. "Lep mi je vrček ograjen, pun mi je rožic nasajen." Djevojke zataknu cvijet u kosu sa strane glave, na prsa usred grudi ili postrance, za pojas, ili ga drže u ruci. Žene obično drže cvijet u ruci pa ga od časa do časa pomirisuju.

Mladići nose cvijeće za šeširom ili kapom, zataknu ga u zapučak kaputa, drže ga u ustima ili u ruci. U svatovima dobiju svi svatovi kiticu cvijeća povezanu vrvcom, koja im se pribode iglom na prsa.

LITERATURA

1. Zbornik za narodni život i običaje JAZU Zagreb, brojevi 1/1896-51/1989

Adrese autora - Authors' addresses:
Dr. sci. F. Šatović
Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
10000 Zagreb, HR

Primljeno - Received:
12. 04. 1997.